

Inledningsanförande vid Nobelföreläsningen i Börssalen den 7 december 2015

av Svenska Akademiens ständiga sekreterare Sara Danius.

Mina damer och herrar! – Varmt välkomna till Svenska Akademien!

Det var för två månader sedan, i början av oktober, närmare bestämt här i Börssalen. En lång rad journalister hade ansamlats strax före klockan 13 och ville veta vem som skulle få priset. Jag öppnade dörren, ställde mig på plattformen, stod tyst en lång stund. Och så började jag tala. Och när jag nämnt ordet ”vitrysk”, ja, då kom det stora jublet.

Alla ville förstås veta mer om årets Nobelpristagare i litteratur, Svetlana Aleksijevitj.¹ När var hon född? Var hade hon vuxit upp? Vad allt hade hon skrivit? Vad skulle man börja med? Var hon verkligen journalist och i så fall vilken sort, kanske en ny sort? Eller representerade hon en ny typ av fackprosa? Jag guidades från journalist till journalist, trettio sekunder här, tre minuter där, och efter cirka tre timmar var föreställningen slut.

Under tiden kunde jag inte sluta tänka på de större frågorna som tornade upp sig bakom de små. Ingen hade frågat mig om dessa. De stora frågorna handlar om den Röda människan, om sovjetmänniskans uppgång och fall. Och bakom denna fråga uppenbarade sig en ännu större. Varför skall vi alls bry oss om en historia om den Röda människans uppgång och fall? Hennes imperium är ju slut. Det stora experimentet, sju årtionden långt, har gått i graven. Och den Röda människan har gradvis börjat ersättas av en annan människa, som vi ännu inte känner till namnet. Saknar vi henne? Och än hellre: varför skall vi bry oss?

Aleksijevitj har satt sig före att träffa människor. Hon vill träffa dem för att höra vad de har att berätta, och hon vill göra det innan det blivit för sent. Det har dessutom alltid rört sig om människor som inte skulle finnas med i historien om inte Aleksijevitj hade råkat komma förbi, om inte det vore så att hon hade bestämt sig för att skriva en historia om andra världskrigets

¹ Hon har en ukrainsk far och en vitrysk mor, och själv är hon uppvuxen med ryska språket.

kvinnor, om alla de kvinnor, en hel miljon, som frivilligt gick med i kriget. Vad visste vi om dem? – Och om jag säger er att två miljoner rysktalande köpte denna bok, då kan ni vara förvissade om att inte ens där visste särskilt många om dessa sovjetiska soldater. Då under kriget var de sjukvårdsinstruktörer, prickskyttar, kulspruteskyttar, luftvärnsbefäl, minröjare, stridsflygare ... Nu är de revisorer, laboratorieassistenter, guider, lärarinnor ... Den officiella versionen om andra världskriget har handlat om hur sovjetmänniskan ville vara. Vad Aleksijevitj har visat är hur det verkligen var. Det är bitvis mycket svårläst.

Och vad visste vi om barnen till alla de vuxna, män och kvinnor, som gick ut i andra världskriget? Eller om alla de stora mängder soldater som gav sig ut i det tioåriga kriget mot Afghanistan? Eller om alla dem som återvände till Tjernobyl tio år efter katastrofen, ofta under livshotande omständigheter, för att fortsätta med sina liv? Eller om alla de människor, alla de *homo sovieticus*, som sköljts upp på stranden av slutet på Sovjettiden, några till en början vilseledda, andra rädda, åter andra skeptiska. Några av dem tror fortfarande på *homo sovieticus*, andra har slutat göra det för länge sedan.

Där har vi i ett nötskal några av de katastrofer som präglat den Röda människans liv, från 1917 års revolution fram till sovjetkommunismens kollaps.

Man måste behålla ett dubbelt perspektiv på Aleksijevitj författarskap. Å ena sidan har hon velat säga något om den Röda människan, om alla de erfarenheter som gör henne till den hon är. Å andra sidan har hon velat vänta tills den sanna mänskliga erfarenheten börjar avteckna sig, bortom klyschor och tillrättalagda versioner. Där någonstans börjar vi närma oss knutpunkten.

Hon behöver katastroferna, men också känslorna. Om katastroferna vore förevändningar, då hade hon kunnat nöja sig med en, men sedan hade det räckt. Och om de känslor hon velat spåra vore ointressanta, då hade det också varit tillräckligt med en bok. Katastrofen leder rätt, liksom känslan leder rätt, fast varje gång från olika håll.

Jag kommer att tänka på *Kriget har inget kvinnligt ansikte*. Den har en stor fördel: den diskuterar en historisk erfarenhet som ligger långt tillbaka i tiden och som vi därför tror oss veta

mycket om. Men man behöver inte ha läst så långt förrän man börjar förstå att här väntar något nytt. För det första att en miljon kvinnliga deltagare anslöt sig frivilligt till det krig som kallades det stora fosterländska kriget. För det andra att detta kvinnliga inslag bidrog till att förändra erfarenheten av kriget. Och för det tredje att dessa deltagare och deras erfarenheter förringades efteråt: där männen hyllades som soldater, förärades kvinnorna ingenting alls. De togs inte på allvar. Efter kriget trodde man att de var horor och behandlade dem så.

När Aleksijevitj kom – då hade det gått ungefär trettiofem år efter krigets slut – när Aleksijevitj kom och ville veta hur det egentligen var, möttes hon ibland med respekt, ibland med misstro. Men det fordrades ändå många timmar av förtroendefullt arbete. Hon lyssnade en, två, tre gånger, ofta många gånger fler – tills slutligen det där förtrollade ögonblicket kom, då människan lättar på förlåten till det hemliga och berättade om hur det kändes att döda för första gången, att se en vän falla offer för en fiendekula, att gå omkring i skor som var tio nummer för stora och ändå släpa på sårade manskroppar, att få göra sig fin i håret och rulla upp det i ringar, att visa sig vara mer skarpskjutande än männen ... Allt detta saker som ligger många årtionden tillbaka i tiden, och som Aleksijevitj nu skänker oss i form av en naken och ändå mångstämmig berättelse.

Vem hade kunnat göra detta? Aleksijevitj har lagt närmare fyrtio år på sitt författarskap. Hon har själv pekat ut några föregångare. Dels den store vitryske författaren Ales Adamovitj (1927–1994), som tillsammans med kolleger beskrev hur Leningrad belägrades under andra världskriget, en belägring som för ohyggligt många slutade i att man svält till döds – här blev svälten något som kom från fienden. Dels sjuksköterskan och författaren Sofia Fedorchenko som många år tidigare, under första världskriget, befann sig vid fronten och beskrev vad de ryska soldaterna sade till varandra när de trodde att de talade ostört – de visste ju inte att sjuksköterskan där bakom, hon som verkade både anonym och sysselsatt, i själva verket satt och lyssnade och skrev ned det hon fick höra. Så visst finns föregångare. Och vidgar man perspektivet en aning hittar man en historiker som Studs Terkel i USA som gick bort för bara

några år sedan, 96 år gammal, och som är en av förgrundsfigurerna för det vi känner som *oral history*, muntligt historieberättande.

Aleksijevitj har själv betygat Adamovitj sin stora respekt och har flera gånger påtalat hans betydelse för hennes projekt. Men hon – och jag misstänker att hon själv inte kommer att tillstå detta – hon går flera steg längre. Hon vill tala med människor, och jag menar det så djupt och så omfattande det bara går. Hon vill åt den levande människans tal, allt det där som försvinner när människan ifråga inte längre finns. Och hon vill inte ha med fotografier, dagböcker, brev, tidningar, lokaler. Hon vill bara ha människans tal, och det är därför hon kommer tillbaka. Och inte nog med det: hon tar bort allt det som inte hör till kärnan. Hon lägger inte till. Hon tar bort. Vi får veta vad människorna heter, hur gamla de är, vad de hade för funktion – men bortsett från detta inte mycket mer. Och därmed ställs vi till sist inför det stora körverket, där röst fogas till röst som fogas till röst. Det är detta som är Aleksijevitjs stora gärning.

Men fortfarande återstår den stora frågan om människans historiska erfarenheter. Varför skall vi bry oss? Aleksijevitj har undersökt den ena katastrofen efter den andra. Hon har granskat andra världskriget sett ur den deltagande kvinnans perspektiv. Hon har undersökt hur kriget i Afghanistan upplevdes av männen och deras mödrar. Hon har skrivit om den ohyggliga Tjernobylnkatastrofen och hur den avtecknade sig för alla dem som vände åter efter tio år. Och hon har spejlat efter alla de människor som, på ett eller annat sätt, överlevde sovjetkommunismens fall. Allt detta är historiska katastrofer. Ingen människa vänder tillbaka oskadd från dem, ingen är någonsin densamma igen.

Och varför vill vi ha dem? Därför att Aleksijevitj berättar något om oss människor, om de människor som vi kanske är eller också hade kunnat bli, vi människor som står på historiens rand. Hon berättar om en känslans historia, förtätad av den ena katastrofen efter den andra, om den lidande människans hela känsleregister, och alldeles särskilt om kärlek, om den förtvivilade kärleken till dem som en gång stod oss nära, om barnen vi förlorade, om makan eller maken, om

föräldrarna, om släktingarna, om den sårade kärleken till alla de människor som inte längre finns kvar.

Hon berättar också om en annan sorts kärlek, den förtvivlade kärleken till fosterlandet, en kärlek som vi kanske gärna vill förstå som en gåva från en annan tid, men som kanske inte alls är det, en känsla som mer än något annat säger oss något om fosterlandets krav på oss: fråga inte vad landet kan begära av dig, fråga istället vad du kan göra för ditt land. Och det är där, i den sårade kärleken till fosterlandet, som Aleksijevitj också finner sina samtida bekanta, alla de människor som så länge levde i hoppet om ett annat och bättre land.